

NEOLITAS IR ANKSTYVASIS ŽVALVARIO AMŽIUS PIETŲ LIETUVOJE

RIMUTĖ RIMANTIENĖ

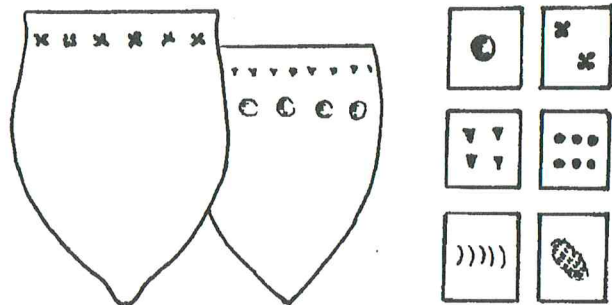
Mezolito ir neolito riba – labai diskutuojama kultūros istorikų tema. Prieš pusantro šimto metų pirmieji teoretikai ją buvo nubrėžę labai aiškiai ir paprastai: tai keramikos ir gludintų dirbinių atsiradimas. Tačiau XX a. sukaupus įvairesnės medžiagos, įsivyravo naujas požiūris, kad svarbiausi laikotarpių skirtumai ne gaminiuose, o žmonių gyvensenoje. Tad dabar dažniausiai riba vedama tarp pasisavinamojo ir gamybinio ūkio, neolitizacijos terminu suprantant perėjimą prie gyvulininkystės ir žemės ūkio. Tai, beje, tinka Pietų Europai, kur atskiras kultūras galima susieti su ūkio formomis. Tačiau aplink Baltijos jūrą esančioje srityje toks apibrėžimas netikslus, nes čia pasisavinamasis ūkis išsilaikė ilgai, net tada, kai jau buvo perimta daug kitų naujovių, būdingų neolitui. Ir Skandinavijoje, taikantis prie vakarietiško termino, neolitas yra siejamas su žemdirbiška Piltuvėlinių taurių kultūra, nepaisant to, kad daug žemės ūkio požymių pastebėta ir ankstesnėse kultūrose (Troels-Smith, 1955; Welinder, 1998). Norint prisitaikyti prie Pietų bei Vakarų Europoje priimtą periodizaciją, siūlyti pereinamajam laikotarpiui net 36 pavadinimai – keraminis mezolitas, submezolitas, paraneolitas, subneolitas ir pan. (Werbart, 1998). Priėmus mums tokį pavadinimą, nebelygtų požymio, pagal kurį galėtume nustatyti vakarietiškai suprasto neolito – gamybinio ūkio – ribą, nes šiose Pietų Lietuvos gyvenvietėse beveik nerandama organinių medžiagų radinių, o žiedadulkių analizės duomenis iš gretimų supelkėjusių ežerų tik labai apytikriai galima susieti su gyvenviečių radiniais.

Todėl ribą tarp mezolito ir neolito vedame pagal pirmuosius keramikos gaminius, nelaikydami tai anachronizmu. Taip ribą veda ir dauguma Rytų Europos vidurio tyrinėtojų. Tai pats akivaizdžiausias požymis, nepaisant to, kad titnago inventoriuje dar ilgai tęsiasi iš mezolito paveldėtos tradicijos.

Kultūrų atžvilgiu neolitas Pietų Lietuvoje buvo labai margas ir netolygus laikotarpis. Vis dėlto per tuos du tūkstančius metų – nuo IV t-mečio pr. Kr. vidurio iki II t-mečio pr. Kr. vidurio – pagrindinė buvo neolitinė Nemuno kultūra.

Nemuno kultūra buvo paplitusi visame Nemuno aukštupyje Lietuvoje ir Baltarusijoje iki Pripetės upės, užgriebdama ir šiaurės rytų Lenkiją bei Kaliningrado sritį, kur ji įgijo skirtingų bruožų.

Ankstyvojo neolito (IV t-mečio pr. Kr.) Nemuno kultūros titnago inventorius labai mažai skyrėsi, o kai kuo ir visai nesiskyrė nuo mezolitinio (Rimantienė, 1981). Ryškiausias požymis – keramika, tačiau, matyt, dar plačiai buvo naudoti iš seno paveldėti tošiniai, mediniai, odiniai indai, o moliniai tebuvo tik priedas. Todėl ankstyvosios keramikos labai maža. Pirmieji puodai buvo smailiadugniai ir priminė odinius maišelius, papuošti labai menkais įspaudėliais (pav. 1) Molis buvo liesinamas augalinėmis ar kitomis organinėmis priemaišomis. Puodai buvo lipdomi iš kelių centimetrų pločio molio juostų arba net iš atskirų molio paplotėlių. Impulsas gaminti molinius puodus greičiausiai atėjo iš Dnepro-Doneco kultūros srities (Телегин, 1966;

1 pav. Pagrindiniai neolitinės Nemuno kultūros puodų siluetai ir jų ornamentika (pagal Dubičių 3-iosios gyv. B sluoksnio radinius). Piešė autorė

Телерін, 1968). Ir gamybos technologija, ir smailiadugnė puodų forma buvo Pietryčių Europos kilmės. Tai visiška priešingybė Vakarų Baltijos pakrantėse paplitusiai Ertebiolės tipo keramikai, kurios molis buvo liesinamas mineralinėmis priemaisomis, puodai formuojami ne iš juostų ar paplotėlių, bet iš siaurų volelių. Smailiadugnė Ertebiolės puodo forma būdinga daugeliui Vidurio Europos šiaurės kultūrų, o kilmės greičiausiai reiktų ieškoti irgi rytuose.

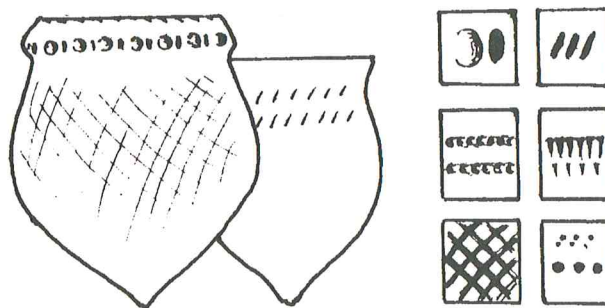
Būdingiausių ankstyvosios keramikos pavyzdžių Pietų Lietuvoje žinoma iš Dubičių 3-iosios gyvenvietės apatinio (B) sluoksnio (žr. p. 93–95), Margių 1-osios apatinio (C) sluoksnio (žr. p. 117), Varėnės 2-osios gyvenvietės tarp sluoksnėliu nuo mezolitinio atskirtame sluoksnyje (Ostrauskas, 1998). Jos rasta Zapsės 5-ojoje gyvenvietėje (Grizas, Juodagalvis, 1998) ir kt. Ankstyvosios keramikos, baltarusių archeologo M. Černiauskio pavadintos Dubičių tipu, aptikta ir Baltarusijoje (Чарняўскі, 1979, p. 50–55; Чарняўскі, Калечыц, 1997, p. 146–149) ir Šiaurės rytų Lenkijoje (Kempisty, Sulgostowska, 1976; Gumiński, Fiedorczuk, 1988).

Grynai augalinėmis priemaisomis liesinto molio keramika labai neilgai buvo gaminama. Netrukus imta į molį maišyti mineralinių ir kiaukutų priemaišų. Čia verta palyginti tos pačios formos ir ornamentikos keramiką su grynai augalinėmis priemaisomis molyje iš Dubičių 3-iosios gyvenvietės (žr. p. 93, pav. 17, 18) ir iš Dubičių 2-osios (žr. pav. 9, 10:2, 3) su stambiomis mineralinėmis priemaisomis. Abi jos ankstyvojo neolito.

O tuo pat metu iš rytų, gal iš Valdajaus srities (Гурина, 1958) Pietų Lietuvą pasiekė įtakos, atnešusios kitokio tipo keramiką – plonasienę, su smulkiais, daugiausia mineralinėmis priemaisomis, papuoštą smulkiais durtiniais įspaudėliais. Tokios aptikta Versminio upelio 1-ojoje, Ežeryno 23-iojoje, Trikampio ežero ir kt. gyvenvietėse (Rimantienė, 1996, p. 118–124). Tuo tarpu Vakarinę Pietų Lietuvos dalį veikė kitas Nemuno kultūros variantas, vadinamoji Cedmaro tipo kultūra (Timofeev, 1987; 1988), kurioje pastebimos įtakos iš Narvos ir Piltuvėlinių taurių kultūrų.

Vidurinio neolito Nemuno kultūra gana ryškiai skiriasi nuo ankstyvojo. Išliko panaši smailiadugnė puodo forma, tačiau puodai lipdomi iš molio masės, kurios pagrindinis liesiklis – grūstas kvarcitas, nors neišnyko ir augalinės priemaišos. Labai skiriasi ornamentika: giliai iš abiejų pusių ant kaklelio įspausti gumburai, tinklinis arba skersinių juostų raštas ant pilvelio, grūdėlių pavidalo įpjovų eilės, terasinės juostelės

ir kt. (pav. 2). Ši ornamentika taip pat, matyt, bus atėjusi iš Dnepro-Doneco kultūros srities, tik Nemuno kultūroje perdirbta. Ryškūs pavyzdžiai – Margių 1-osios (žr. p. 117, pav. 11, 12), Šakių lankos (Rimantienė, 1992, p. 21–24), Zapsės 5-osios (Grizas, Juodagalvis, 1998) ir kt. gyvenviečių vidurinio neolito radiniai. Baltarusijoje jos randama vadinamuosiuose Lysaja Gara tipo paminkluose (Чарняўскі, 1979, p. 55–60; Чарняўскі, Калечыц, 1997, p. 151–153). Panašių požymių randama ir Cedmaro tipo vidurinio neolito keramikoje Kaliningrado srityje. Tačiau ten jau pradėti gaminti puodai ir plokščiais dugneliais.

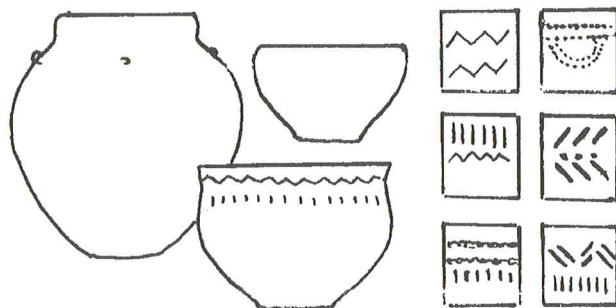
2 pav. Pagrindiniai vidurinio neolito Nemuno kultūros puodų siluetai ir jų ornamentika (pagal Margių 1-osios gyv. B sluoksnio radinius). Piešė autorė

Riba tarp vidurinio ir vėlyvojo Nemuno kultūros tarpsnio nėra ryški, juo labiau kad Lietuvoje netyrinėta stambesnių ir ryškesnių vėlyvojo neolito paminklų. Baltarusijoje tai vadinamasis Dobryj Boro etapas (Чарняўскі, Калечыц, 1997, p. 161–162). Bendrais bruožais galima tik pasakyti, kad keramikos formos ir ornamentika suprastėjo, nyko puošimas gumburais, atsirado svetimų ornamentikos motyvų, puodai įgijo plokščius dugnelius. Tokios keramikos aptikta Karaviškių 6-ojoje (žr. p. 230), Katros ištakų 1-ojoje (Ostrauskas, Rimantienė, 1998), Glūko ežero 10-ojoje (Juodagalvis, 1998 b) ir kt. gyvenvietėse.

Apie Nemuno kultūros gyventojų ūkį maža ką galima pasakyti. Iš gyvenviečių vietos parinkimo smėlėtose ežerų pakrantėse, dažnai kyšuliuose, galima spėti, kad pagrindinis verslas buvęs žvejyba, be abejo, ir medžioklė. Remiantis ankstyvojo neolito pabaigos, t. y. atlantinio laikotarpio antrosios pusės, žiedadulkų analize (p. 71), Dūbos ežere aptikta keletas trumpalaikių balandinių augalų ir kieklių paplitimo tarpsnių. Tai tik gyvenviečių palydovai. O pirmosios javų žiedadulkės pasirodė tik antroje ankstyvojo subborelio pusėje, t. y. viduriniame neolite.

Vėlyvąjį neolitą Pietų Lietuvoje labiausiai išskiria pasirodžiusios dvi naujos kultūros, kurios vis dėlto neužgožė ir vietinės. Tai Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūros.

Tiesioginio įrodymo apie **Rutulinių amforų** kultūros gyventojų buvimą Pietų Lietuvoje tuo tarpu neturime, tačiau vietinių gyventojų bendravimas su Rutulinių amforų kultūros ateiviais (pav. 3) toks ryškus, kad be šios kultūros įtakos nepaaiškinama tolesnė vietinės kultūros raida. Rutulinių amforų kultūros paminklų tyrinėta visai netolimoje kaimynystėje - Baltarusijoje (Charniauski, 1996), šiaurės rytų Lenkijoje ir Kaliningrado srityje (La Baume, 1943; Szymt, 1996 a; 1996 b).

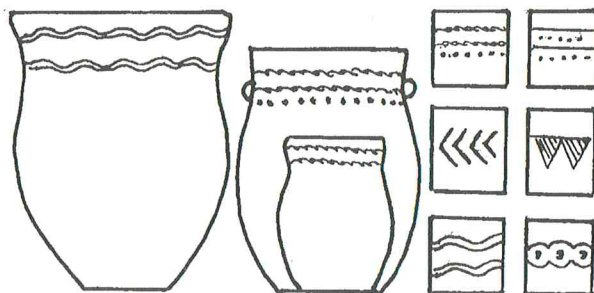

3 pav. Rutulinių amforų kultūros puodų tipai ir ornamentika (pagal Baltarusijos radinius). Piešė autorė

Tai buvo gyvulių augintojų gentys (Wislański, 1969; Czebreszuk, 1996), iš kurių jau viduriniame neolite ir Nemuno kultūros gyventojai gavo pirmuosius naminius gyvulius ir kultūrinius augalus. Tai buvo svarbiausia dovana, kuri keitė ir gyvenseną, ir mentalitetą, ir socialinius santykius, ir visą kultūros vaizdą. Šios kultūros veikiamas kito ir titnago, ir keramikos inventorius. Iš Rutulinių amforų kultūros perimtos tos stambios kvarcito priemaišos molio masėje, o kartu ir angobas puodo paviršiuje. Puodo formos darėsi panašesnės į piltuvėlį, ėmė plisti stulpukų ornamentai. Be abejo, vietiniai gyventojai palaikė tiesioginius mainų bei egzogaminus ryšius su ateiviais. Negalima įrodyti, kad Pietų Lietuvoje buvo įsikūrusi kokia atskira Rutulinių amforų kultūros gyvenvietė, kaip tai buvo pajūryje, pvz., Šventosios 4A.

Tuo tarpu **Virvelinės keramikos** (Pamarių) kultūros gyventojai ne tik savo įtaka pasiekė Pietų Lietuvą. Čia buvo įsikūrusių nedidelių šeimos bendruomenių. Pati Virvelinės keramikos kultūra – viena iš daugiausia mįslių archeologams kėlus ir tebekelianti kultūra, paplitusi III t-metyje. pr. Kr. dideliuose Europos plotuose ir žinoma įvairiais variantais. Ir jos atsiradimas, ir išnykimas nėra

aiškus. Šiuo metu priimtinausia būtų C. Wolfo prielaida (Wolf, 1997), kad šios kultūros susidarymą apie 3000 m. pr. Kr. nulėmusi sudėtinga situacija, buvusi to meto Vidurio Europoje. Tai klimato pagerėjimas, mažų šeimų su nedideliais namais išsiskyrimas, laidosenos pakitimai, pastovesnė ūkio forma, naujos technologijos, prekyba su tolimesniais kraštais. Atskirus savo dėmenis ji susirankiojo iš įvairių Vidurio Europos kultūrų, tačiau kokiu būdu tai įvyko, lieka neįminta mįslė. Lietuvos pajūrį Virvelinės keramikos kultūra pasiekė apie III t-metį pr. Kr. vidurį (kalibruotomis datomis iš Šventosios 1A ir Šarnelės gyvenviečių, 2800–2600 m. pr. Kr.) ir, susiliedama su čia anksčiau įsikūrusia Rutulinių amforų bei vėlyvąja Narvos kultūra, išvirto į vietinę Pamarių kultūrą. Ją pažįstame iš tokių didelių nuolatinių žvejų ir žemdirbių gyvenviečių kaip Nida, Grobšto ragas prie Kuršių marių, Žucevas, Tolkmickas prie Aistmarių ir kt. (Kilian, 1955). Pajūryje ši kultūra visai užgožė vietinę Narvos kultūrą, nors daug ką iš jos ir pasisavino. Anksčiau buvo manyta, kad toliau į žemyną ji neplitusi, bet dabar matome, kad jos gyventojai, nors mažomis salelėmis, buvo paplitę visoje Lietuvoje. Pietų Lietuvoje irgi rasta ne viena mažytė vienos šeimos gyvenvietė su vieninteliu židiniu. Paprastai tokios gyvenvietės būna įsikūrusios ankstesniųjų gyventojų paliktose vietose, matyt, patogiose žūklei. Baltarusijos Nemuno kultūros srityje lygiai taip pat randama mažų Virvelinės keramikos kultūros gyvenviečių patogiuose žvejybai kyšuliuose ir aukštumėlėse. Buvo apsistojama labai neilgai, kokiam žvejybos sezonui, todėl jų palikimas būna labai menkas. Nepaisant to, matyti, kad tai buvę pažangesni negu Nemuno kultūros žmonės. Šie gyventojai turėjo įvairių indų (pav. 4) ir, svarbiausia, kiekvienos rūšies indai buvo gaminami iš specialios skirtingo tankio molio masės. Pagrindiniai ruošiniai titnago dirbiniams buvo skeltės.

4 pav. Pagrindiniai Virvelinės keramikos kultūros puodų tipai ir ornamentika (pagal Šakių lankos ir Dubičių 2-osios gyv. radinius). Piešė autorė

Tokių atskirų laikinų žvejų stovyklėlių (vargu ar jas galima vadinti gyvenvietėmis) aptikta Dubičių Paežerio (žr. p. 87), Margių 1-osios (žr. p. 121–123), Šakių lankos (Rimantienė, 1992, p. 25–26, pav. 12), Glūko ežero 10-osios (Juodagalvis, 1998 b) senųjų gyventojų paliktose vietose.

Tačiau aptikta ir tokių taip pat nedidelių gyvenviečių, kuriose šalia virvelinės rasta ir vietinės keramikos. Galima sakyti, kad tai su virvelininkais susigiminiavusių vietinių palikimas, kaip, pvz., Lynupio (Rimantienė, 1985) ar Zapsės 5-oji gyvenvietė (Grizas, Juodagalvis, 1998). Beje, virvelinės keramikos taurės dažnai buvo lipdomos iš tokios pat molio masės, kaip ir Nemuno kultūros puodai – su gausiomis grūsto kvarcito ir net augalinėmis priemaišomis. Ir Baltarusijos Nemuno kultūros srityje aptikta šalimais Nemuno ir Virvelinės keramikos kultūros gyvenviečių. Rytų Polesėje susidarė net saviti sąveikos variantai.

Kokie buvo šių abiejų kultūrų gyventojų ryšiai, tuo tarpu pasakyti sunku. Ir nors dar nepavyko Pietų Lietuvoje rasti didesnių, nuolatinių virvelininkų gyvenviečių, bet turime nemaža duomenų iš Lietuvos pajūrio bei Žemaitijos (Nida, Šventoji 1A, Šarnelė), kad šie gyventojai vertėsi gamybinio ūkiu. Be abejo, atvykėliai darė didelę įtaką, nes jie buvo pažangesni. Tačiau Pietų Lietuvoje ta įtaka beveik neapčiuopiama archeologiškai – tai ne tik ūkio, bet ir socialinės struktūros, tikėjimo ir tikriausiai kalbos įtaka.

Ar galėjo būti, kad palyginti nedidelėje teritorijoje vienu metu atskirai būtų gyvenę įvairių kultūrų žmonės? Kai kuriems archeologams atrodo labiau tikėtina, jog toje pačioje teritorijoje įvairios kultūros negalėjo būti vienalaikės, o tik eiti viena paskui kitą (Pape, 1978). Tačiau tokią įvairovę vienu metu patvirtina ir etnografijos duomenys, ir ta įvairovė nebūtinai veda į galutinį susiliejamą.

Žalvario amžiaus pradžioje Europoje buvo panaši padėtis, kaip ir susidarant Virvelinės keramikos kultūrai. Kaip neolite turėjo susidaryti daug sąlygų, kad ji atsirastų, taip ankstyvajame žalvario amžiuje turėjo atsirasti daug priežasčių jai žlugti ir užleisti vietą naujoms kultūroms. Tarp tų priežasčių buvo ne tik metalų atradimas, davęs pradžią žalvario amžiui, bet dar svarbiau – buvo įvairių kultūrų įtakų skverbimasis ir susiliejamasis su vietinėmis kultūromis. Visa tai lydėjo, be abejo, ryškūs ūkio bei socialiniai pokyčiai. Naujai atsirandančių darinių net negalima vienu bendru vardu pavadinti, nors galima pastebėti kai kuriuos reiškinius, kurie tartum užliejo didelius regionus ir sujungė juos į bendrą Europos žalvario epochą.

Tyrinėjant Lietuvoje žalvario amžiaus paminklus, daugiausia dėmesio iki šiol buvo kreipiama į metalinius dirbinius, taip pat į negausius kapų bei piliakalnių radinius (Puzinas, 1938, p. 25–35; Григалавичене, Мяркявичюс, 1980; Grigalavičienė, 1995). Tačiau šie paminklai daugiausia iš vėlyvojo žalvario amžiaus. Iš ankstyvojo žalvario amžiaus pabaigos (III Montelijaus periodas) minimi tik 5 Šlažių pilkapiai (Bezenberger, 1900). Juose, be žalvarinių papuošalų, rasta ir pora neišvaizdžių puodelių (Šturms, 1936, lent. 22 a, b). Minimai ir atsiktiniai radiniai iš Juodkrantės (Engel, 1935, pav. 84e).

Pietų Lietuvoje keletas ankstyvojo žalvario amžiaus metalinių dirbinių rasta Užnemunėje – Ožkabaliuose, Kazliškiuose, Miklusėnuose, Sasnavoje (Grigalavičienė, 1974). Matyt, jie likę iš suardytų pilkapių. Tokiame pilkapyje Pietariuose (Puzinas, 1938, p. 34) šalia baltiško kovos kirvio penties aptikta puodo šukių. Iš rytinės Pietų Lietuvos dalies žinoma tik pora atkraštinių kirvelių iš Kašėtų (Grigalavičienė, 1974, p. 215).

Todėl tokie svarbūs pastarojo meto Pietų Lietuvos radiniai paminkluose, kurie anksčiau tradiciškai buvo priskiriami akmens amžiui. Beje, žalvario amžiaus gyventojai irgi mėgdavo kurtis ankstesnių gyventojų pamėgtose vietose.

Riba tarp vėlyvojo neolito ir žalvario amžiaus turėtų būti XVIII–XVII a. pr. Kr. Tokia yra radio-karboninė Papiškių 4-osios gyvenvietės data. Ji atitinka Latvijos Lagažos gyvenvietės ankstyvojo žalvario amžiaus datą (Юзе, 1979, p. 30–39). Tokios ribos laikomasi ir visoje Rytų Europos šiaurėje.

Žalvario amžiaus pradžioje daugybė reiškinių vienu metu paplito visoje Europoje. Titnago dirbiniai labai suvienodėjo. Būdingas reiškinys – titnago ruošinių sustambėjimas, nors daugiausia dirbinių buvo daroma iš skelčių. Archeologai pabrėžė lyg ir nepaaiškinamą reiškinį: lyg būtų atgijusios seniai pamirštos ankstyvojo mezolito formos (Sangmeister, 1959, p. 45). Buvo net pasiūlytas terminas šiam reiškiniui įvardyti – „opsimezolitinė bazė“. Matyt, tikrai buvęs kažkoks bendras, dabar nebeapčiuopiamas pagrindas, gal ūkio formos, papročių bei elgsenos panašumas (Pape, 1978, p. 147). Šio laikotarpio gyvenvietėse visur randama dvigalių ir vienagalių skaldytinių, nuo kurių skeliamos plačios skeltės, o patys skaldytiniai numetami iki galo nesunaudoti. Visai nebėra pirštelio pavidalo ir kitokių skaldytinių įstatomiesiems ašmenėliams skelti. Nebėra nė plačių skelčių atskalų – vidurinių skelčių dalių, vartotų kaip ašmenėliai stambesniams dirbiniams. Skeltės skeliamos ištisiniams dirbiniams, ypač peiliams gaminti.

Išskirtinis žalvario amžiaus pradžios dirbinys – tai durklas. Danijoje net pereinamasis laikotarpis tarp akmens ir žalvario amžiaus vadinamas durklų laikotarpiu (Lomborg, 1973; Petersen, 1993, p. 126–135). Jie, be abejo, mėgdžiojo žalvarinius, bet greitai ėmė su žalvariniais konkuruoti. Ir nors Lietuvoje titnaginių durklų maža, tačiau jie aiškiai žymi žalvario amžiaus pradžią tokiose Pietų Lietuvos gyvenvietėse kaip Barzdžio miško (žr. p. 190–191), Katros ištakų 1-ojoje (Ostrauskas, Rimantienė, 1998), Karaviškių 6-ojoje (žr. p. 234).

Antras išskirtinis žalvario amžiaus pradžios dirbinio tipas – tvirtas, gerai retušuotas titnago peilis. Peiliai pasižymi stambumu ir išbaigtumu, dažnai su darbo žymėmis, ypač naudotieji kaip pjautuvai. Tokie peiliai-pjautuvai vienu metu buvo paplitę visoje Europoje (Anderson ir kt., 1992). Pietų Lietuvoje būdingų peilių gausiai aptikta visose žalvario amžiaus pradžios gyvenvietėse, tokiose kaip Barzdžio miško (žr. p. 191–192), Margių 1-osios (žr. p. 133–139), Katros ištakų 1-osios, Dubičių 3-osios A sluoksnyje (žr. p. 99).

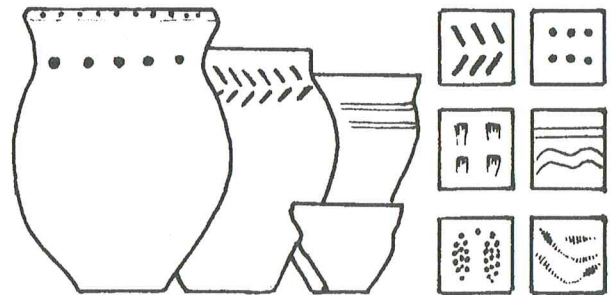
Žalvario amžiaus strėlių antgaliai, tęsdami neolito tradicijas, vis dėlto įgijo tik šiam laikotarpiui būdingų bruožų: tai kanalėlių pavidalo retušas, smailios atšakos, profiliuotos briaunos. Iš Pietų Europos plito ir žalvarinius mėgdžiojantys trikampiai antgaliai su įtvara (Juodagalvis, 1998a).

Iš neolito ir dar senesnių epochų paveldėtieji dirbinių tipai, kaip gremžtukai, rėžtukai, išsiskiria stambumu, geru apdirbimu, kartais ypatingesnėmis formomis. Ovalūs titnago kirveliai taip pat paveldėti iš senesnių kultūrų. Tačiau ir Barzdžio miško, ir Margių 1-osios, Papiškių 4-osios ir Dubičių Salaitės kirveliai buvo bent šiek tiek gludinti. Tačiau elgdamiesi neatsargiai žmonės juos apdaužydavo ir pataisydavo nebe gludindami, o iš naujo nuskeldami. Todėl dažnai to pirminio gludinimo tik žymė likusi. Tikrai Dusios 8-osios gyvenvietės (žr. p. 261) kirveliai nė nebandyti gludinti.

Šiuo laikotarpiu ypatingą reikšmę įgijo vadinamieji specialios paskirties įrankiai. Ypač dažnai aptinkama grandukų su keliomis įvairaus gylio dailiai retušuotomis įgaubomis (žr. p. 196–197). Visi jų kraštai būna retušuoti, ir tuo jie išsiskiria iš neolito laikotarpio grandukų, padarytų iš atsitiktinių nuoskalų. Reiktų manyti, kad jie buvo skirti įvairiems smeigtukams, yloms ir smaugams gludinti. Pietų Lietuvos smėlynuose tokie dirbiniai retai išlieka, keletas rasta tik Dusios 8-ojoje gyvenvietėje (žr. p. 271–273). Matyt, iš Europos plito nauja našysta – susisiaučiami drabužiai kartu su žalvariniais smeigtukais.

Nepaisant tų plačiai paplitusių bendrybių, Pietų Lietuvoje išsiskiria keletas kultūros variantų.

Dar truputį su Nemuno kultūra susijusių paminklų rasta pietrytinėje dalyje, ypač Varėnos rajone. Tai Barzdžio miško, Margių 1-oji, Karaviškių 6-oji, Katros ištakų 1-oji, Šakių lankos ir kt. gyvenvietės. Vis dėlto keramikoje jau maža paveldėtų bruožų. Ryškiausia – molio masės sudėtis: molio liesinimas grūstu kvarcitu ir plaušais. Plačiaangių ir siauradugnių puodų forma dar primena ne tik tolimus Nemuno kultūros puodų atgarsius, bet ir piltuvėlinius Rutulinių amforų kultūros puodus. Tai vietiniai Panemuniuose ir Baltarusijos Polesėje paplitę puodų tipai, kuriems būdinga plati puodo anga, išpūstas liemuo ir siauras dugnelis. Be to, paplito puodeliai piltuvėlio pavidalo kaklu, tulpės pavidalo taurelės, puodynėlės labai išriestu kakleliu, kibiro pavidalo puodai (pav. 5). Visiems šiems puodams prototipų tenka ieškoti tose kultūrose, kurios žalvario amžiaus pradžioje brovėsi į vietinės Nemuno kultūros palikimą. Šiuo laikotarpiu dar buvo išlikusių ir kai kurių senųjų ornamentikos motyvų – apvijinių, apverstų lašiuokų ir pan. įspaudų.

5 pav. Pagrindiniai žalvario amžiaus pradžios puodų siluetai ir ornamentika (pagal Barzdžio miško gyv. radinius). Piešė autorė

O tuo tarpu vakarinėje Pietų Lietuvos dalyje, Užnemunėje, žalvario amžiaus pradžios kultūroje pastebima daugiau paveldo iš vėlyvosios Pamarių kultūros, pvz., Kubilėlių (Juodagalvis, 1992) ar Dusios 8-ojoje gyvenvietėje. Molio masė artima kitų to meto Pietų Lietuvos gyvenviečių puodų. Puodų paviršius brūkšniuotas, kartais šukų pavidalo įrankiu, aptikta ir labai plonomis sienelėmis puodelių su pabrėžtais peteliais, pvz., Zapsės 1-ojoje gyvenvietėje. Puodų formos artimesnės Virvelinės keramikos kultūros indams – lengvai S formos profiliuotais kakleliais taurės, nedideli dubenėliai ar puodeliai su C pavidalo kakliukais, nemaža kiaurasienių gaubtų žarijoms palaikyti. Puodai

puošiami duobutėmis, virvelių įspaudais, užbrūkšniuotų trikampių įraižomis. Ir titnago dirbiniuose daugiau archaiškų bruožų: skeltės dalijamos mikrorėžtuko technika, ovalūs kirviai negludinami, dar vartojami lancetai ir trapecijos, nors šalimais ir trikampiai antgaliai su įkotėmis, ir žalvarinė įvijėlė (žr. p. 256, 270).

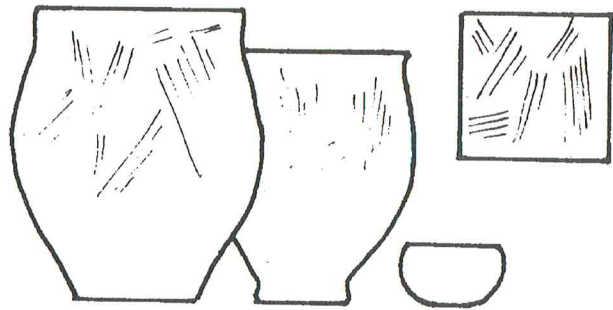
Skiriasi ir šiaurinės Pietų Lietuvos dalies paminklai, kur matyti įtakos iš Narvos kultūros srities, pvz., Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje (Brazaitis, 1998). Nors ji yra titnago turtingoje Lietuvos dalyje, tačiau titnagas taip naudojamas, kaip ir neturtingoje Šiaurės rytų Lietuvoje. Ruošiniai daugiausia amorfinės nuoskalos, skeliamos nuo diskinio skaldytinio. Todėl daug dėmesio skiriama antriniam apdirbimui – plokščiam retušui, gludinimui. O keramika artima vėlyvosios Narvos kultūros keramikai.

Artėjant į II t-mečio pr. Kr. vidurį, visa Vidurio Europos šiaurė pateko į tarpkultūrinę Tšcineco tradicijų zoną (Gardawski, 1968; Miśkiewicz, 1978; Крывальцевич, 1995), pagal radiokarbonines analizes gyvenvietės datuojamos apie 1650–1600 m. pr. Kr. (Kadrow, Szmyt, 1996). Puodų formos ėmė vienodėti, visur įsigalėjo plačiaangė taurė, kuriai ypač būdingas rumbas ant kaklelio.

Šitoks margas kultūros paveikslas Pietų Lietuvoje gyvavo maždaug iki II t-mečio pr. Kr. vidurio. Tuo metu daug kas keitėsi ir visoje Vidurio Europos šiaurėje. Be abejo, tiek susidarant, tiek išnykstant turėjo veikti iš karto kelios priežastys.

Tuo metu didelė Pietų Lietuvos dalis pateko į Vidurio Lietuvoje susidariusią negiliai brūkšniuotos keramikos kultūros sritį, kurią vadiname Bratoniškių–Žaliosios tipo keramikos sritimi (žr. p. 217). Vidurio Lietuvoje žinoma apie 15 grynų šio tipo paminklų. Tuo tarpu piečiausia šio tipo gyvenvietė žinoma Darsūniškyje. Ši kultūra pažįsta tik tris puodų formas: statinėlinį bei piltuvėlinį puodą ir nupjauto rutulio pavidalo dubenėlį (pav. 6). Ankstyviausiuose paminkluose (pvz., Bratoniškėse) dar aptikta titnago dirbinių, o Žaliojoje jie jau bebaigiantys išnykti. Beje, Žaliojoje rasta ir žalvarinio ašelinio smeigtuko galvutė. Turime tik vieną šios keramikos radiokarboninę datą iš Žemųjų Kaniūkų (Kauno priemiestis), vidurinio kultūrinio sluoksnio (Rimantienė, 1963) – apie II t-mečio pr. Kr. vidurį.

Ši kultūra nėra kokios vienos kultūros tąsa. Kaip ir visais kitais atvejais, ji atsirado veikiant kelioms

6 pav. Žaliosios–Bratoniškių tipo puodų siluetai. Piešė autorė

kultūroms. Lengvas puodo paviršiaus brūkšniavimas dažnas Nemuno kultūros keramikoje. Ištiesai brūkšniuotų statinėlinės formos puodelių Pietų Lietuvoje aptikta Virvelinės keramikos kultūros židiniuose – Šakių lankos, Margių 1-osios. Piltuvėlinio puodo forma būdinga Rutulinių amforų kultūrai, kaip ir ta trapi molio masė, liesinta stambiai grūsto granito trupiniais. Iš jos gal ir Tšcineco kultūra perėmė (Крывальцевич, 1975) ir perdavė toliau. Be abejo, šios kultūros buvo komponentai susidarant žalvario amžiaus pabaigos ir ankstyvojo geležies amžiaus Brūkšniuotosios keramikos kultūrai (Danilaitė, 1966; Luchtanas, 1992, p. 59–61).

Prabėgomis peržvelgę dvejų tūkstantmečių Pietų Lietuvos kultūros istoriją, pastebime didelę kultūrų įvairovę. Dalis naujovių atsirado bendraujant su kaimynais, net gana tolimais, o dalis buvo tiesiog atnešta ateivių. Bandyti suvesti šias kultūras į vieną raidos grandinę būtų beprasmis darbas, nes jos nėra tiesiogiai išaugusios viena iš kitos. Bandyta ginčytis, iš ko atsiradusi Brūkšniuotosios keramikos kultūra, kuri galiausiai užgožė visas ankstesniasias. Ir kiekvienas ginčo dalyvis bandė patempti ją į tą pusę, kurią jis geriau pažinojo. Ginčai visiškai beprasmingi, nes jokia nauja kultūra neatsiranda tiesiai iš senosios. Nauja kultūra gali susidaryti tik bendradarbiaujant kelioms. Tačiau lieka mįslė, kaip tai vyksta.

Visa ta kultūrų įvairovė vedė į suprastėjimą, nes, matyt, nauji interesai nukreipė žmonių dėmesį nuo keramikos ir titnago dailinimo į kitus tuo metu atrodžiusius svarbesnius dalykus. I t-metyje pr. Kr. Brūkšniuotosios keramikos kultūra iš Vidurio Lietuvos bent tūkstančiui metų išplito, apimdama Rytų ir Vidurio Lietuvą bei Vidurio Latviją, taip pat Pietų Lietuvą su Baltarusija iki Dnepro ir Pripetės upių (Граудонис, 1980, pav. 1; Luchtanas, 1992, pav. 1).

LITERATŪRA

- Anderson P., Plisson H., Ramseyer D.**, 1992. – La moisson au Neolithique final: approche tracéologique d'outils en silex de Montilier et de Portalban // *Archéologie Suisse*, 1992, No 15, p. 60–67.
- Bezzenberger A.**, 1900 – Hügelgrab bei Schlaszen, Kr. Memel // *Sb. Prussia*. 1900, No 21, p. 81–85.
- Brazaitis Dž.**, 1998 - The Analysis of Materials from Papiškės IV Site Using Computer Databases // *Archaeologia Baltica*. 1998, t. 3. Vilnius, p. 176–186.
- Charniauski M. M.**, 1996 – Materials of Globular Amphora Culture in Belarus // *Pontic Studies*. 1996, No. 4, p. 87–97.
- Czebreszuk J.**, 1996 – Społeczności Kujaw u Początkach Epoki Brązu. Poznań. 1996.
- Danilaitė E.**, 1966 – Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kilmės klausimu // *LTSR MA darbai*. Serija A. 1966, Nr. 2 (21), p. 111–125.
- Engel C.**, 1935 – Vorgeschichte der altpreußischen Stämme. I. Königsberg. 1935.
- Gardawski A.**, 1968 – Zagadnienie ciągłości osadniczej, kulturowej i etnicznej w międzyrzeczu Odry–Dniepru od II okresu epoki brązu do VI/VII wieku n. e. // *Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, Warszawa 14–18. IX. 1965, I, Wrocław. 1968, p. 215–240.
- Grigalavičienė E.**, 1974 – Žalvario amžiaus paminklai ir radiniai // *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, 1974, t. I, p. 206–222.
- Grigalavičienė E.**, 1995 – Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius. 1995.
- Grižas G., Juodagalvis V.**, 1998 – Zapsės upės 5-oji gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. 1998, p. 14–17.
- Gumiński W., Fiedorczuk J.**, 1988 – Badania w Dudce, woj. Suwalskie a niektóre problemy epoki kamienia w Polsce północno-wschodniej // *Archeologia Polski*. 1988, Nr. XXXVIII/1, p. 113–150.
- Juodagalvis V.**, 1992 – Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė // *Lietuvos archeologija*. 1992, t. 8, p. 34–56.
- Juodagalvis V.**, 1998a – The “Stone Age in South Lithuania” Project // *Archaeologia Baltica*. 1998, t. 3, p. 55–66.
- Juodagalvis V.**, 1998b – Glūko ežero 10-oji senovės gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. 1998, p. 17–21.
- Kadrow S., Szymt M.**, 1996 – Absolute Chronology of the Eastern Group of Globular Amphora Culture // *Baltic-Pontic Studies*. 1996, vol. 4, p. 103–111.
- Kempisty E., Sulgostowska Z.**, 1976 – Pierwsza osada neolityczna z ceramiką typu Dubiczaj w północno-wschodniej Polsce // *Wiadomości Archeologiczne* 1976, Nr. 41/3, p. 305–324.
- Kilian L.**, 1955. – Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn. 1955.
- La Baume W.**, 1943 – Die jungsteinzeitliche Kugelamphorenkultur in Ost- und Westpreußen // *Prussia*. 1943, Bd. 35, p. 13–80.
- Lomborg E.**, 1973 – Die Flintdolche Dänemarks. København. 1973.
- Luchtanas A.**, 1993 – Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. e. // *Lietuvos archeologija*. 1973, t. 8, p. 56–83.
- Miśkiewicz J.**, 1978 – Kultura Trzciniecka // *Prahistoria Ziem Polskich*, 3. Wczesna epoka brązu. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. 1978, p. 173–196.
- Ostrauskas T.**, 1998 – Varėnės 2-oji senovės gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. 1998, p. 37–40.
- Ostrauskas T., Rimantienė R.**, 1998 – Katros ištakų 1-oji senovės gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. 1998, p. 35–37.
- Pape W.**, 1978 – Bemerkungen zur relativen Chronologie des Endneolithikums am Beispiel Südwestdeutschlands und der Schweiz. Tübingen. 1978.
- Puzinas J.**, 1939 – Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. Kaunas. 1939.
- Rimantienė R.**, 1963 – Žemųjų Kaniūkų IV–I tūkstamečių pr. m. e. stovyklos // *LTSR MA darbai*. Serija A, 1963, Nr. 1(14), p. 65–90.
- Rimantienė R.**, 1981 – Der Anteil mesolithischer Typenformen an den Fundkomplexen der neolithischen Neman-Kultur // *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*. 1981, Bd. 14/15, p. 177–182.
- Rimantienė R.**, 1992 – Šakės – neolitinė gyvenvietė // *Lietuvos archeologija*. 1998, t. 8, p. 16–34.
- Rimantienė R.**, 1985 – Lynupio akmens amžiaus stovykla ir gyvenvietė // *Lietuvos archeologija*. 1985, t. 4, p. 98–111.
- Rimantienė R.**, 1996 – Akmens amžius Lietuvoje. 2-as leid. Vilnius. 1996.
- Sangmeister E.**, 1956 – Endneolithische Siedlungsgrube bei Heilbronn-Böckingen // *Fundberichte aus Schwaben*. 1956, Bd. 15, p. 142–146.
- Szymt M.**, 1996a – Społeczności Kultury Amfor Kulistych na Kujawach. Poznań. 1996.
- Szymt M.**, 1996b – Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Present State of Research and Possibilities for Future Studies // *Baltic-Pontic Studies*. 1996, vol. 4, p. 3–27.
- Šturms E.** 1936 – Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum // *Vorgeschichtliche Forschungen*. 1936, Bd. 10.
- Timofeev V. I.**, 1987 – Zabytki neolityczne obwodu Kaliningradzkiego i niektóre problemy neolitu strefy Przybaltyckiej // *Neolit i Początki Epoki Brązu na Ziemi Chełmińskiej*. Toruń. 1987, p. 419–428.
- Timofeev V. I.**, 1988 – On the Problem of the Early Neolithic of the East Baltic Area // *Acta Archaeologica*, København. 1988, vol. 58, p. 207–212.
- Troels-Smith J.**, 1955 – Ertebøllekultur-Bondekultur: Resultater af de sidste 10 Aars Undersegelser i Aamosen // *Aarbøger*, 1953, p. 5–62.
- Vang Petersen P.** 1993 – Flint fra Oldtlig. København. 1993.

Welinder S., 1998 – Pre-Neolithic Farming in the Skandinavian Peninsula // *Harvesting the Sea, Farming the Forest*. Sheffield. 1998, p. 165–173.

Werbart B., 1998 – Subneolithic: What is it? – “Subneolithic” Societies and the Conservative Economies of the Circum-Baltic Region // *Harvesting the Sea, Farming the Forest*. Sheffield. 1998, p. 37–44.

Wisłański T., 1969 – Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej. Wrocław. 1969.

Wolf C., 1997 – Der A-Horizont in der Schweiz: Historische Realität oder archäologische Konvention? // *Frühe schnurkeramischen Kulturen. Der A-horizont-Fiktion oder Faktum?* Esbjerg. 1997, p. 243–266.

Граудонис Я. Я., 1980 – Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов // *Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии*. Рига, 1980, p. 59–69.

Григалавичене Э., Мяркявичюс А., 1980 – Древнейшие металлические изделия в Литве (II–I тысячелетия до н. э.). Вильнюс. 1980.

Гурина Н. Н., 1958 – Валдайская неолитическая культура // *Советская археология*. 1958, т. 3, p. 31–45.

Крывальцэвіч М. М., 1995 – Помнікі Тшчцінецкага часу на поўдні Беларусі // *Гістарычна археалагічны зборнік*. 1995, т. 6, p. 3–32.

Телегин Д. Я., 1966 – Неолитические стоянки типа Струмеля–Гастятина северной Киевщины // *Древности Белоруссии*. Минск. 1966, p. 63–67.

Телегин Д., 1968 – Дніпро-Донецка культура. Київ. 1968.

Чарняўскі М. М., 1979 – Неолит Беларускага Панемоння. Мінск. 1979, p. 55–60.

Чарняўскі М. М., Калечыц А. Г., 1997 – *Археология Беларусі. I, Каменны і бронзовы вякі*. Мінск. 1997.

NEOLITHIC AND EARLY BRONZE AGE IN SOUTH LITHUANIA

SUMMARY

The appearance of ceramics along with the Mesolithic flint artefacts is a distinguishing feature of the Mesolithic/Neolithic Age. Changes of the forms of economy in sandy Stone Age settlements of South Lithuania are often intangible, whereas the appearance of ceramics is at least evident. Besides, ceramics marks also other changes, namely, a settled way of life. It is a common knowledge that under different circumstances people belonging to the same culture earn their living by different forms of economy. However, the main features of a culture do not change.

Nemunas culture was the dominating one in the Neolithic and Early Bronze Age which lasted about two millennia (the middle of the fourth millennium BC – the middle of the second millennium BC). It coexisted with a few cultures brought by mobile newcomers. Nemunas culture changed as a result of natural development and the influence of other cultures.

Neolithic Nemunas culture was spread in the upper-course area of the Nemunas River. In the south this area was bordered by the Pripet River (Belarus), in the west (Kaliningrad district and northeastern Poland) it had adapted new features from the Narva and Funnel Beaker culture and was called Zedmar type culture. The earliest Nemunas culture ceramics (Fig. 1) was made from clay mass with purely organic temper. The pots had wide mouths, were little profiled, with pointed bases and decorated with pinches and primitive impressions (Dubičiai 3, layer B, Margiai 1, layer C). The flint artefacts were of Mesolithic type. They should be re-

lated with the influence from the south – the Dnieper - Donetsk cultural region. From the Volga upper-course cultural area in the east there came an influence which resulted in a thin-walled ceramics ornamented with thrust pinches and other sorts of small impressions (Versminis 1, Ežerynas 23).

Already in the Early Neolithic Age clay mass was prepared with mineral temper.

Middle Neolithic Nemunas culture (Fig. 2) is distinguished by a more strongly profiled form of pots, more abundant mineral tempers (particularly those of crushed quartzite) and peculiar ornaments - knobs on the pot neck, checkwork, lines of grain-shaped incisions, terrace stripes. Among flint artefacts there appeared triangular spearheads made of blades.

At the end of the Middle Neolithic Age in Belarus and northeastern Poland there appeared tribes of Globular Amphora culture. They settled in the neighbourhood of the local people with whom they evidently kept not only exchange relations but exogamic relations as well. They introduced elements of productive economy in Southern Lithuania. The types and ornaments of their ceramics influenced Late Neolithic Nemunas culture (Fig. 3).

At the end of the Neolithic Age Southern Lithuania was inhabited by small family communities of Corded Ware Baltic Coastal culture. They used temporarily to occupy the abandoned homesteads of local inhabitants situated around lakes. Such homesteads usually had only one fire-place (Šakės, Dubičiai 2, Margiai 1). The new

comers had entirely different customs, though their mode of subsistence was the same as that of the locals (fishing and hunting). The newcomers were culturally advanced people. They had different vessels produced from a special different density clay mass. Their pots had peculiar ornaments and forms (Fig. 4). They lived as separate families but evidently communicated with the local population, what is proved by mutual influence obvious in some small settlements (Lynupis, Kubilėliai).

The beginning of the Bronze Age (the first quarter of the second millennium BC) was marked by an invasion of various phenomena that were spreading throughout Europe. They merged with local cultures, producing various new cultural groups which are difficult to identify, because many ideas were common for the whole Europe. The artefacts found throughout Europe revealed that flint articles had undergone considerable changes: they had obtained larger dimensions (knives-sickles, daggers), triangular spearheads had profiled edges, very pointed wings, the technique of stemmed blades had become obsolete. There appeared artefacts imitating bronze ones. Flint axes were at least partly ground. Stone axes with a shaft-hole became rather popular. There were many special tools designed for working bone artefacts and jewellery. Bronze artefacts were almost absent.

Ceramics still bore distant reflections of Nemunas culture, namely, crushed quartzite and organic temper in the clay mass. There survived some motifs of Neolithic ornaments. However, the prevailing motifs were inherited from the Globular Amphora and Trzciniec cycles (Fig. 5). The form of pots represented a continuation of all Neolithic cultures. They were as follows: S-shaped with a profiled neck, tulip-shaped funnel beakers, beakers with notches on the neck, a bucket-shaped pot (Barzdis, Margiai 1, Dusia).

In about the middle of the second millennium BC, the Bronze Age culture in Lithuania fell to separate cultural groups distinguished by some developed features of ceramics. In the southern part of Middle Lithuania, including part of South Lithuania, we can distinguish a group of so-called Žalioji type culture characterized by a rather simple and uniform ceramics. The clay mass had coarse mineral temper. Only three forms of pots were known (Fig. 6). The surface of pots was slightly brushed, without ornaments. They were perhaps the last representatives of the Globular Amphora and Corded Ware cultures (Žalioji, Bratoniškės, Darsūniškis). This is one of the groups that participated in the development of Brushed Pottery culture in the Roman Iron Age.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Main shapes and ornamentation of Early Neolithic Nemunas culture pottery (according to the finds of Dubičiai 3, layer B)

Fig 2. Main shapes and ornamentation of Early Neolithic Nemunas culture pottery (according to the finds of Margiai 1, layer B)

Fig 3. Main shapes of Globular Amphora culture pottery and ornamentation (according to the finds in Belarus)

Fig. 4. Main shapes and ornamentation of Corded Ware culture pottery (according to the finds of Šakės and Dubičiai 2)

Fig 5. Main shapes and ornamentation of the beginning of the Bronze Age (according to the finds of Barzdis settlement)

Fig. 6. Shapes of Žalioji-Bratoniškės type pottery

Translated by Ada Jurkonyte

НЕОЛИТ И РАННИЙ ПЕРИОД БРОНЗОВОГО ВЕКА В ЮЖНОЙ ЛИТВЕ

РЕЗЮМЕ

Отличительной чертой периода между мезолитом и неолитом считается появление керамики наряду с кремневыми орудиями мезолитического облика. Смена хозяйственной деятельности в песчаных поселениях, каковыми являются почти все поселения в Южной Литве периода каменного века, зачастую неощутима, а появление керамики очевидно. Кроме того, керамика свидетельствует и о других изменениях, особенно об оседлом образе жизни, тем более что люди одной и той же культуры

при разных обстоятельствах часто занимаются различной хозяйственной деятельностью, хотя основные признаки культуры из-за этого не меняются.

В течение неолита и раннего периода бронзового века, продолжавшихся около двух тысяч лет (середина IV тыс. до р. Х. – середина II тыс. до р. Х.), основной культурой была *неманская культура*. Однако рядом развивались еще несколько культур, принесенных кочевавшими пришельцами. Вследствие этого, а

также в результате естественного развития менялся облик и *неманской культуры*.

Неолитическая *неманская культура* распространена в верховьях Немана и в Белоруссии до реки Припять. На Западе, в Калининградской области и в Северо-Восточной Польше, она приобрела новые черты из *нарвской культуры* и *культуры воронковидных кубков*, и ее называют *культурой типа Цедмар*.

Самая ранняя керамика *неманской культуры* (рис. 1) была изготовлена из глиняной массы с чисто растительной примесью: горшки были с широкой горловиной, малопрофилированные, остродонные, украшенные ямками и примитивными наколами (Дубичай 3, слой В; Маргяй 1, слой С). Кремневый инвентарь мезолитического типа. *Неманская культура* подвергалась влиянию, распространявшемуся с юга – с территории *Днепро-Донецкой культуры*, а также с востока – с территории *культуры верховьев Волги*, для которой были характерны традиции тонкостенной с мелкими отрисками орнаментированной керамики (Вярминис 1, Эжяринас 23).

Еще в раннем неолите к глиняной массе стали добавлять и минеральные примеси.

Неманская культура среднего неолита (рис. 2) выделяется более профилированной формой горшка, большим количеством минеральных примесей в глиняной массе (особенно толченого кварцита) и самобытной орнаментикой – жемчужинами на горловине горшка, полосками, расположенными в клеточку, рядами надрезов в виде зерен, отступающей лопаткой. Среди кремневого инвентаря наряду с тем, что было унаследовано из прошлого, оказались треугольные наконечники, изготовленные из ножевидных пластинок.

В конце среднего неолита на соседней территории (в Белоруссии и Северо-Восточной Польше) появились племена – представители *культуры шаровидных амфор*, поселившиеся рядом с местными жителями, с которыми они, по-видимому, поддерживали не только обменные, но и экзогамные отношения. Через них и в Южную Литву проникли основы хозяйственной деятельности, а их керамика (ее типы и орнаментика) оказала влияние на *неманскую культуру* позднего неолита (рис. 3).

К концу неолита до Южной Литвы дошли отдельные небольшие родовые общины *культуры шнуровой керамики (жуцевской)*, которые на короткое время обосновывались на берегах озер, в небольших поселениях, оставленных прежними жителями. Обычно от усадеб остается лишь один очаг (Шакес, Дубичай 2, Маргяй 1). Пришельцы резко отличались от прежних жителей своими обычаями, хотя они занимались той же хозяйственной деятельностью – рыболовством и охотой. Это были более развитые в культурном отношении люди, имевшие различную посуду, изготовленную из

специальной глиняной массы разной плотности, с самобытной орнаментикой и формой горшков (рис. 4). Жили они отдельными семейными островками, но, по-видимому, общались и с местными жителями, так как в некоторых небольших поселениях отмечены следы взаимовлияния (Линупис, Кубилеляй).

Начало бронзового века (первая четверть II тыс. до р.Х.) характеризовалось наплывом различных явлений культуры, распространявшихся по всей Европе. Они влились в местные культуры, и из этой смеси в тот период сформировались различные культурные группы, которым даже нельзя дать названия, так как в них заключены общие явления и идеи, свойственные всей Европе. Под влиянием образцов изделий, распространявшихся в Европе, резко изменяется кремневый инвентарь – исчезает техника вкладышей; орудия становятся крупнее; распространяются ножи-серпы, кинжалы; треугольные наконечники становятся с профилированными гранями, канелюрной ретушью и с очень острыми шипами; появляются изделия, изготовленные в подражание бронзовым; кремневые топоры хотя бы частично шлифованные; общераспространенными становятся топоры с отверстием для топорика; появляется много специальных орудий для обработки костяных ювелирных изделий, но бронзовые изделия пока почти отсутствуют.

В керамике еще сохраняются следы *неманской культуры*. Это – обезжиривание глины путем добавления примесей крупнотолченого кварцита и растительности. Сохранились некоторые мотивы неолитической орнаментики, однако большинство их унаследовано из *культуры шаровидных амфор*, а также из тшцинецкого цикла (рис. 5). В формах горшков проявляется дальнейшее развитие всех культур, появившихся в неолите. Это – явно профилированная S-образная горловина, воронковидный кубок в форме тюльпана, кубок с валиком на горловине, горшок в форме ведра (Барздис, Маргяй 1, Дуся).

Около середины II тыс. до р.Х. культура бронзового века в Литве распадается на отдельные культурные группы. В южной части Центральной Литвы (вплоть до Южной Литвы) выделилась культурная группа, называемая *культурой типа Жалёйи*, которой свойственна весьма однообразная керамика. Глину обезжиривали добавлением очень крупных минеральных примесей. Известны лишь 3 формы горшков (рис. 6). Поверхность горшков покрыта неглубокой штриховкой, без орнамента. По-видимому, это последние потомки культуры *шаровидных амфор* и *культуры шнуровой керамики* (Жалёйи, Братонишкес, Дарсунишкис). Это одна из тех культурных групп, которые участвовали в создании *культуры штрихованной керамики* в ранний период железного века.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Основные силуэты и орнаментика керамики *неманской культуры* в ранний неолитический период (по находкам в слое В Дубичяй 3)

Рис. 2. Основные силуэты и орнаментика керамики *неманской культуры* в средний неолитический период (по находкам в слое В Маргяй 1)

Рис. 3. Основные силуэты и орнаментика керамики *культуры шаровидных амфор* (по находкам из Белоруссии)

Рис. 4. Основные силуэты и орнаментика горшков *культуры шнуровой керамики* (по находкам в Шаке и Дубичяй 2)

Рис. 5. Основные силуэты и орнаментика керамики в начале бронзового века (по находкам поселения Барздис)

Рис. 6. Силуэты керамики типа Жалёйи–Братонишкес

Перевела Она Дундайте